

TA'LIM SOHASIDA O'QITUVCHILARDA PEDAGOGIK QOBILIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK USULLARI

Qosimova Shoida Erkinovna

Buxoro viloyati Qorako'l tumani

47- maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim sohasida o'qituvchilarda pedagogik qobiliyatni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari, pedagogik mahoratning tarkibiy qismlari hamda zamonaviy rivojlantirish usullari yoritilgan. Shuningdek, pedagog shaxsining kasbiy rivojlanishida psixologik tayyorgarlik va innovatsion yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagogik qobiliyat, pedagogik mahorat, o'qituvchi shaxsi, psixologik tayyorgarlik, kommunikativ qobiliyat, ta'lim jarayoni, motivatsiya, kasbiy rivojlanish, pedagogik faoliyat, innovatsion texnologiyalar.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida malakali, ijodkor va zamonaviy fikrlaydigan pedagoglarni tayyorlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O'qituvchining kasbiy muvaffaqiyati nafaqat bilim darajasi, balki uning pedagogik qobiliyati, psixologik tayyorgarligi va o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatishiga ham bog'liqdir. Pedagogik qobiliyat — bu o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish va ularning shaxsiy rivojlanishini boshqarish imkonini beruvchi psixologik xususiyatlar majmuasidir. Ushbu qobiliyat pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim omil hisoblanadi.

Pedagogik qobiliyatning asosiy tarkibiy qismlariga kommunikativlik, kuzatuvchanlik, tashkilotchilik, pedagogik takt, empatiya va ijodkorlik kiradi. O'qituvchi ushbu sifatlar orqali o'quvchilarning individual xususiyatlarini tushunadi va ta'lim jarayonini samarali boshqaradi. Konstantin Ushinsky ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi

shaxsining o'zini beqiyos ekanligini ta'kidlagan. Uning fikricha, tarbiyaning kuchi avvalo pedagogning shaxsiy namunasida namoyon bo'ladi.

Psixologik-pedagogik usullar orasida kommunikativ treninglar muhim ahamiyatga ega. Ushbu mashg'ulotlar o'qituvchilarda samarali muloqot qilish, nizoli vaziyatlarni boshqarish va o'quvchilar bilan ijobiy munosabat o'rnatish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, refleksiya metodidan foydalanish pedagogik qobiliyatni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. O'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qilish orqali kamchiliklarini aniqlaydi va kasbiy mahoratini takomillashtirib boradi.

Lev Vygotsky ta'lim va rivojlanishning o'zaro bog'liqligini asoslab bergan. Unga ko'ra, pedagog o'quvchining rivojlanish zonasini hisobga olib, unga mos pedagogik yordam ko'rsatishi lozim. Innovatsion pedagogik texnologiyalar ham o'qituvchilarning kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Interfaol metodlar, axborot texnologiyalari va zamonaviy ta'lim platformalaridan foydalanish pedagogning ijodiy yondashuvini oshiradi.

Pedagogik qobiliyatni shakllantirishda emotsional barqarorlik ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi stressli vaziyatlarda o'z hissiyotlarini boshqara olishi, sabr-toqatli va xolis bo'lishi zarur. Maktab amaliyotchi psixologi o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash, psixologik maslahatlar berish va stressni boshqarish bo'yicha treninglar tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, o'qituvchilarning doimiy o'z ustida ishlashi, ilmiy-metodik adabiyotlarni o'rganishi va malaka oshirish kurslarida qatnashishi pedagogik mahoratni rivojlantirishga xizmat qiladi. Qobiliyat – shaxsning individual-psixologik xususiyati bo'lib, muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va ishni muvaffaqiyatli amalga oshirishning subyektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual psixik sifatlar yig'indisidir. Zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash dinamikasidagi farqlarni aniqlaydi. Qobiliyatlar individual-psixologik xususiyat bo'lgani sababli, shaxsning boshqa sifatlari va xususiyatlariga, ya'ni aql sifatlari, xotira va xarakter xususiyatlariga, his-tuyg'ulariga qarama-qarshi qo'yilmaydi, balki ular bilan bir qatorda qo'yilishi kerak. Govard Gardner qobiliyatlarni intellektlar to'plami deb ataydi va uning yettita jihatini ajratib ko'rsatadi. Biz

intellektning ushbu jihatlaridan oltitasini o'qituvchi pedagogik mahoratini takomillashtirish nuqtai nazaridan tahlil qilishimiz mumkin. Psixolog olimi Olga Matveeva ushbu jihatlarni psixologik texnologiyalar bilan kuchaytirib modifikatsiyalaydi va o'qituvchining kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlab, quyidagi qobiliyatlarni ko'rsatib o'tadi:

Muloqot qilish (kommunikativ) qobiliyati

O'qituvchi o'quvchilar bilan dars va darsdan tashqari jarayonlarda, sinfda ijobiy ruhiy iqlim yarata oladi.

Voqealarni oldindan ko'ra olish qobiliyati

Ushbu qobiliyat turi har bir o'qituvchining sergakligida, o'quvchilarning ruhiyatini va ichki dunyosini ko'ra olishida namoyon bo'ladi. Shunda o'qituvchi kim nimaga qodir ekanligini oldindan bashorat qila oladi.

Eshitish va his qilish qobiliyati

Bunday qobiliyatga ega bo'lgan insonlar musiqani sevadi, ohangni yaxshi his qiladi, deklamatsiya asosida proza va poeziyani yaxshi o'qiydi, eshitgan narsasini xotirada saqlaydi, ayniqsa she'r va qo'shiqlarni sevib tinglaydi.

Kinestetik (teri-muskul) qobiliyat

O'qituvchining o'z xatti-harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati bo'lib, harakat ohangini his qilgan holda yo'naltiradi, vaqtni harakat sur'ati bilan his qiladi, o'zi uchun maishiy qulayliklarni yarata oladi va hayot marhamatlaridan rohatlanishni biladi.

Mantiqiy qobiliyat

Falsafiy mulohazalar yuritishni, raqamlarni, matematikani, murakkab masalalarni hal qilishni sevadi, sababiyat va oqibat natijalarini tushunish malakasiga ega bo'ladi, voqelikdagi asosiylikni ikkinchi darajalilikdan ajrata oladi.

Shaxsning ichki qobiliyati

O'z-o'zini mukammal bilishi, tushunishi va his qilish qobiliyati bo'lib, erkin shaxsda ichki qobiliyat mukammal rivojlanadi. Bunday inson irodasi mustahkam, qat'iyatli bo'lib, har qanday vaziyatda o'z fikr-mulohazasini erkin bayon eta oladi.

Qobiliyat o'qituvchining individual imkoniyatlarini xarakterlaydi. Bir xil sharoitda qobiliyatli o'qituvchilar o'z faoliyatlarida qobiliyati past kishilarga qaraganda ko'proq yutuqlarga erishadilar. Qobiliyat shaxsning ham umumiy, ham maxsus rivojlanishida tezroq oldinga siljib borishini, uning ijrochilik va ijodkorlik faoliyatlarida eng yuqori natijalarga erishishini ta'minlaydi. Qobiliyatli kishi mutaxassislikni tez egallay oladi va yuqori mahoratga erishadi hamda ishlab chiqarish, fan yoki madaniyatga yangilik kiritadi.

Qobiliyatga yaqinroq turadigan tushunchalar ko'nikma va malakalardir.

Ko'nikmalar

O'qituvchining kasbiy faoliyati jarayonida hosil qilingan tajriba va bilimlar asosida bajariladigan ishning mukammal usulidir.

Malakalar

O'qituvchining ongli faoliyatni bajarishi jarayonida hosil qilingan kasbiy intellektual faoliyatning avtomatlashgan komponentlari yig'indisidir.

Ular o'qituvchi kasbiy faoliyati mexanizmining asosini tashkil qiluvchi jarayonlar bo'lib, qobiliyat bilan birgalikda pedagogik mahoratga erishishni ta'minlaydi. Natijada o'qituvchilar kasbiy faoliyatida ulkan yutuqlarni qo'lga kiritadi. Qobiliyatli, ammo ko'nikma va malakalarga ega bo'lmagan o'qituvchi ko'p narsaga erisha olmaydi. Qobiliyat ko'nikma va malakalarni chuqur egallashda ro'yobga chiqadi.

Darhaqiqat, qobiliyatli kishining ko'nikma va malakalari ko'p qirrali va mukammallashgan bo'ladi. Ko'nikma va malakalar yetarli bo'lmagan qobiliyatni birmuncha to'ldirishi yoki qobiliyatning kamchiligini tuzatishi mumkin. Ko'nikmalarni umumlashtirib mohirlik ham deb ataydilar. Mohirlik ham qobiliyatning o'zginasidir. Demak, qobiliyat ko'nikma va malakalarning paydo bo'lish jarayonida shakllanadi.

Pedagogikada o'qituvchi qobiliyati – bu imkoniyatdir. Uning mohirligi zaruriy darajasi faqatgina o'qitish va tarbiyalash jarayonida takomillashib boradi va yutuqlarga erishishida zamin yaratadi. Tug'ma qobiliyatlar zehn deyiladi. Iqtidor, iste'dod va daholik – insonning ijodiy faoliyati jarayonida erishiladigan qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari hisoblanadi. Qobiliyatlar xarakter kabi shaxsning faqatgina ma'lum faoliyatidagina mavjud bo'lgan sifatlaridir.

Kasbiy faoliyatning ta'lim mazmunini belgilovchi sifatlari o'qituvchining ijodkorligida namoyon bo'ladi. Ijodkorlik – bu sifat jihatidan yangi, original va takrorlanmas biror yangilikni paydo qiluvchi faoliyatdir.

Mahsuldor ijodkorlik

Belgilangan har qanday muammo muvaffaqiyatli hal qilinadi. Ijod qilishga layoqatli bo'lgan o'qituvchilarning asosiy qismida bu jihatlar namoyon bo'ladi.

Evristik ijodkorlik

Jamiyatda ro'y berayotgan kasbiy faoliyatga oid yangiliklarni dadil o'zlashtirish va targ'ib qilishni anglatadi. Ya'ni uning asosida g'oyalar (farazlar) hosil qilish jarayonini intensivatsiya qilish va ularning haqiqatga yaqinligini izchil amalga oshirish kuzatiladi.

Kreativ ijodkorlik

O'qituvchi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yangi nazariyalarni yaratadi, o'z fikrlari va takliflari bilan chiqadi. Mohir va tajribali, layoqatli o'qituvchilargina bunga erishishi mumkin.

Tabiiy anatomik-fiziologik layoqat nishonalari qobiliyatlarning fiziologik asosini tashkil etadi. Keyinchalik qobiliyatga aylanadigan layoqat nishonalarning majmui insonning iste'dodi deyiladi.

Har qanday qobiliyat shaxsga tegishli bo'lgan murakkab tushuncha bo'lib, u faoliyat talablariga mos xususiyatlar tizimini o'z ichiga qamrab oladi.

Har qanday faoliyat ham murakkab bo'lib, u kishiga turli-tuman talablar qo'yadi. Agar shaxs xususiyatlari tizimi shu talablarga javob bera olsa, kishi faoliyatni muvaffaqiyat bilan amalga oshirishda o'z qobiliyatini ko'rsata oladi. Agar xususiyatlaridan qaysi biri rivojlanmagan bo'lsa, shaxs mehnatning muayyan turiga nisbatan kam qobiliyatli deb xarakterlanadi.

Mana shuning uchun ham qobiliyat deganda biror xususiyatning o'zini emas, balki inson shaxsining faoliyat talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlay oladigan xususiyatlar ansambli yoki sintezini tushunish lozim.

O'qituvchi qobiliyatini o'rganishda xususiyatlar "ansambli" iborasini biz shuning uchun ham ishlatamizki, bunda xususiyatlarning oddiygina birgalikda mavjud bo'lishini emas, balki ularning uzviy bog'langan bo'lishini, muayyan tizimda o'zaro ta'sir qilishini ko'zda tutamiz. Bu tizimda xususiyatlardan biri oldingi o'ringa chiqib, yetakchi xususiyatga ega bo'lsa, ayni vaqtda boshqalari yordamchi xususiyatlar rolini o'ynaydi.

Muhokamalar

Ta'kidlash joizki, qobiliyatli o'qituvchiga pedagogik faoliyat va mehnat yengilroq bo'ladi va u kamroq charchaydi, chunki sevimli mehnati unga huzur-halovat bag'ishlaydi.

Qobiliyat bilim, ko'nikma va malakalar mahsuli bo'lishi bilan birga, faoliyat usullarini egallash tezligi, teranligi va mustahkamligida namoyon bo'ladi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqoti yuksak darajada muvaffaqiyatli bo'lishi uning pedagogik qobiliyatga qanchalik ega ekanligiga bog'liq. O'qituvchilarning faoliyati yosh avlodni ma'naviy barkamol shaxs darajasida tarbiyalashda va kasbiy bilimlarni chuqur egallagan kadrlarni tayyorlashda namoyon bo'ladi. Buning muvaffaqiyati o'qituvchilarning pedagogik qobiliyatiga bog'liq. Qobiliyat kasbiy faoliyat jarayonida sayqallanib boradi. Buning uchun o'qituvchida layoqat, zehn va qiziqish bo'lishi kerak.

Pedagogik-psixologiyada o'qituvchi qobiliyatining cheklangan turlari yo'q. Pedagogik qobiliyat turlari fan va jamiyatning rivojlanishiga qarab ko'payib va o'zgarib turishi mumkin. Olimlarning uzoq yillar olib borgan ilmiy tadqiqotlari va kuzatishlari natijasida pedagogik qobiliyatning quyidagi asosiy sifatlari ajratib ko'rsatilgan:

- O'z kasbiga muhabbat, o'quvchilarni seva olishi;
- Mutaxassislik fanini mukammal bilishi va unga qiziqishi;
- Pedagogik taktga (odob va go'zallikka) ega bo'lish;
- Bolalar jamoasiga singib keta olishi;
- O'z mehnatiga ijodiy yondashishi;
- Javobgarlikni his etishi;
- Tarbiyaviy bilimlarni egallaganligi.

O'qituvchi faoliyatidagi pedagogik qobiliyatning o'ziga xos tizimlari mavjud. Qobiliyatlar tizimi quyidagi xususiyatlari bilan farq qilinadi:

- asosiy xususiyatlar;
- tayanch xususiyatlar;
- yetakchi xususiyatlar;
- yordamchi xususiyatlar.

Xulosa

Pedagogik qobiliyatlar faqat pedagogik faoliyatning samarali bo'lishini va shart-sharoitini ifodalamasdan, balki ko'p jihatdan muvaffaqiyatli ishlashning natijasi hamdir. Pedagogik qobiliyatda o'qituvchining o'zaro fikr almashuvi bilan bog'liq xususiyatlari asosiy rol o'ynaydi.

Quyidagi pedagogik qobiliyatning asosiy xususiyatlari o'qituvchining yuksak pedagogik-psixologik bilimlari natijasida doimiy shakllanib boradi:

Kommunikativ qobiliyat

O'qituvchining pedagogik jamoa va ota-onalar, mahalla ahli bilan bo'ladigan o'zaro muloqotida, ularning ruhiy holatlarini tushunish va ularga hamdard bo'lish, muloqotga kirishishida pok ko'ngillilik namoyon bo'ladi. O'qituvchi bunda psixologik bilimlarga ega bo'lishi va muomala madaniyatini muntazam rivojlantirib borishi lozim.

Perseptiv qobiliyat

Tashqi olamni va muhitni sezish, idrok etish, ya'ni kuzatuvchanlik muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'quvchining psixologiyasini va psixik holatini idrok etadi, sinf jamoasining holatiga pedagogik vaziyatga odilona baho beradi.

Empatik qobiliyat

Bolalarga bo'lgan muhabbatdan kelib chiqadigan o'quvchilarning his-tuyg'ularini, psixologik holatlarini qalbdan his etish va tushunish xususiyatidir.

Ta'lim jarayonini muqobillashtirish qobiliyati

O'qituvchi o'z bilimini o'quvchi ongi va tafakkuriga kam kuch sarflash evaziga yetkaza olishi, ta'lim va tarbiyada belgilangan muddatda maqsadga erishish qobiliyatidir.

Didaktik qobiliyat

O‘quvchilar bilan muloqot qilishda pedagogikaning ta’lim va tarbiyaviy qonuniyatlari hamda metodlarini chuqur o‘zlashtirgan holda samarali dars berish qobiliyatidir.

Tashkilotchilik qobiliyati

Sinf o‘quvchilarini turli jamoat ishlari va to‘garaklarga jalb qila olishda, sinf jamoasining har bir o‘quvchisiga faol vaziyatni ta’minlashda namoyon bo‘ladi.

Konstruktiv qobiliyat

O‘qituvchining o‘quv-tarbiyaviy faoliyatni puxta rejalashtirishi asosida yuzaga keladigan kasbiy pedagogik vaziyat bosqichlarini oldindan ko‘ra olishidir.

Bilish qobiliyati

O‘qituvchining o‘z fanini va boshqa fanlarni chuqur bilishi, o‘zlashtirishi hamda amaliyotda namoyon etishidir.

Anglash (tushunish) qobiliyati

O‘qituvchining ziyrakligi va uddaburonligi, voqea va hodisalarni chuqur idrok etib, ularga adolatli munosabatda bo‘lishidir.

Pedagogik qobiliyatlarning tayanch xususiyatlari kuzatuvchanlik va ko‘ra bilish ko‘nikmalaridir. Bu individual narsaning o‘ziga xos tomonini, ijodiy faoliyat uchun boshlang‘ich materialni ko‘ra bilish demakdir.

Pedagogik qobiliyatlar tizimiga kiradigan yordamchi xususiyatlar va hislatlar quyidagilardan iborat:

- aql-idrokning muayyan turlari;
- hozirjavoblik;
- kamchiliklarga tanqidiy e’tibor;
- sobitqadamlik;
- o‘qituvchining nutqi va notiqlik san’ati;
- so‘z boyligining teranligi;
- aktyorlik xususiyati;
- mimika va pantomimika;

- xayoliy fantaziyani ishlata olish;
- ruhiy hissiyotlarni jilovlay olish;
- pedagogik takt va pedagogik nazokatga ega bo'lish.

O'qituvchi qobiliyatlari o'quv jarayonining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun bu jihatlarni o'rganish va rivojlantirish pedagogik-psixologik faoliyatda muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, pedagogik qobiliyat o'qituvchining kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Zamonaviy psixologik-pedagogik usullar, innovatsion texnologiyalar va doimiy kasbiy rivojlanish orqali o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish hamda ta'lim sifatini yaxshilash mumkin.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. *“Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik milliy g'oyamizning poydevoridir”*. — Toshkent: Tasvir, 2021. — 36-bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. — Toshkent: O'zbekiston, 2022. — 416 b.
3. Xodjayev B.X. *Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. Darslik. — Toshkent: Sano-standart, 2017. — 322–333-betlar.
4. Azizxo'jayeva N.N. *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. — Toshkent: TDPU, 2003. — 174 b.
5. Al Buxoriy Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil. *Sahihi Buxoriy: Al-jome' as-sahih*. 1-kitob. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. — 712 b.
6. Raximov B., Narziyeva N.N. *Pedagogik mahorat*. Darslik. — Guliston: SamDCHTI nashriyoti. — 154 b.